

kých válek vybudovat školu, která má mnohé typické znaky školy pokrokové: všeobecnost vzdělání, stejné vzdělání pro ženy i pro muže, vyučování národním jazykem, ohled na dětskou osobnost a z toho pramenící hledání nových didaktických cest. S většinou těchto znaků setkáme se později i u školy bratrské, která sice nenavazuje na tábory vědomé, u níž však ze stejné sociální situace a ideové důslednosti,

a v neposlední míře i na základě tábořských tradic, vyrůstá podobný společenský útvar.

Můžeme říci s jistotou, že mnohé kameny pokrokového pedagogického systému Komenského pocházejí z budovy školy tábořské (a česko-bratrské), že Komenský mohl budovat a jistě budoval na české výchovatské tradici a že jeho pedagogické dílo je v nejlepších částech ryze českým přínosem lidstvu.

PSYCHOLOGIE

Pavlovo učení a některé otázky charakteru.*)

Dr. J. LINHART, docent pedagogické fakulty, Praha.

1. Vymezení pojmu charakteru.

Psychologický rozbor osobnosti není vyčerpán tím, že provedeme analýzu jejího vědomí. Analýza vědomí udává, co člověk obráží, jaké cíle sleduje, co dělá. Avšak již Engels ukazoval na to, že pro osobnost je charakteristické nejen to, co dělá, nýbrž i to, jakým způsobem to dělá. Když dvěma lidem uložíme úkol, oba sice stejně porozumějí, co mají vykonat, avšak mohou úkol splnit různým způsobem, podle svých odlišných vlastností. Jak jsme již uvedli, stává se, že člověk, hlásající vysoké mravní ideály, často si ve svém praktickém jednání počíná v rozporu s tím, co theoreticky zastává. Příčinou toho jsou vady v rozvoji jeho charakteru, nedostatek patřičných návyků a někdy i dovedností, schází mu na př. dostatek trpělivosti, houževnatosti a statečnosti a pod. Někdo si může na př. uvědomovat nutnost bojovat za svou vlast, přesto však v samém boji se může chovat zbaběle. Mezi vědomím a provedením činu může tedy být jistá distance, po případě i rozpor. A naopak, u člověka s pevnou vůlí a s kladnými charakterovými rysy byl tento rozpor překonán a neexistuje. Není proto možno zabývat se socialistickou osobností a nemluvit o jejím charakteru, není možno provádět socialistickou výchovu a zanedbávat utváření charakterových vlastností.

Nezbytnost zřetele k charakteru při rozboru osobnosti vyplývá dále z toho, že kromě její analýzy je nutno usilovat i o synthe-

tický pohled na osobnost. Jednotu analytické a syntetické stránky v procesech vyšší nervové, t. j. psychické činnosti zdůrazňuje I. P. Pavlov. Mozková kúra má tendenci, jak učí I. P. Pavlov, k neustálé integraci, sjednocení všech procesů. Projevem této syntetické činnosti je jak vytvoření jednotného a vnitřně prožitého světového názoru, tak i uceleného, vnitřně důsledného charakteru.

Nejdříve je nutno si ujasnit, co míníme pojmem charakteru, jaký je obsah tohoto pojmu. Náš lid běžně chápe slovo charakter jakožto synonymum kladných trvalých rysů člověka. Tento význam se obráží i v obsahu slova „charakterní“, jež znamená čestný, důsledný a pod.

V psychologii je však pojem charakteru užíván v širším smyslu jakožto jednotný soubor příznačných rysů osobnosti, t. j. především síly, vyrovnanosti a pohyblivosti procesů vyšší nervové činnosti, které se utvářejí na základě ustálených struktur dynamických stereotypů její vyšší nervové činnosti; tyto rysy vznikly ve vývoji individua, vyznačujícího se jistým vrozeným typem vyšší nervové činnosti, působením prostředí a výchovy, vytvářejí jednotu osobnosti a mají vliv na všechny projevy a všechnu činnost člověka. V charakterových vlastnostech jako by se ustálily, fixovaly všechny životní zkušenosti, snahy, zájmy, přesvědčení, jimiž člověk žil a jimiž se řídil.

Toto naše vymezení pojmu charakteru se liší od definice sovětského psychologa N. D. Levitova, který říká: „Pojem charakter je nutno

*) Otištěná studie je část kapitoly „Socialistický charakter“, která vyjde v připravované knize „Vývoj osobnosti a její rozvoj v socialismu“.

chápat jako souhrn význačných rysů osobnosti, tvořících určitou jednotu a majících vliv na způsob myšlení, citů a na činnost člověka." (Základy pedagogické psychologie, Praha 1951, viz též Kornilov-Smirnov-Těplov, Psychologie, str. 470.) N. D. Levitov při rozboru charakteru nepřihlíží k Pavlovovu učení o vyšší nervové činnosti, především k jeho učení o typech vyšší nervové činnosti. Kromě toho v Levitovově i Těplovově rozboru typů vyšší nervové činnosti zůstal nepovšimnut Pavlovův rozbor typů vyšší nervové činnosti člověka, vznikajících na základě vztahů mezi první a druhou signální soustavou, který je významným přínosem pro psychologii.

Na rozdíl od běžného pojetí řadíme proto do pojmu charakteru v tomto širším smyslu nejenom rysy pozitivní, nýbrž i negativní.

Neustálenost pojmu „charakteru“, která je patrná ještě i v psychologii sovětské (viz na př. různé definice, jež nacházíme u Rubinštejna, Těplova, Levitova), má věcné a historické příčiny. Svým původem slovo charakter znamená „ráz“, svéráz osobnosti, to, co odlišuje tuto osobnost od jiných, co je na ní charakteristické, ale zároveň také to, co je na osobnosti pevné.

Charakteristické duševní znaky má každý člověk, ovšem v různé míře. Pevnost duševních znaků pak je u různých lidí nestejná. V obou směrech připouštějí tedy podstatné znaky charakteru stupňování. Proto je nasnadě používat názvu charakter tam, kde jsou oba tyto znaky ve velké míře: kde je velká svéráznost a kde je velká pevnost duševních vlastností. Naproti tomu tam, kde jsou tyto rysy málo znatelné, kde tedy máme člověka bezbarvého a nepevného, je nasnadě říkat, že nemá charakter vůbec.

To se fakticky ustálilo, pokud jde o pevnost. Pojem charakteru byl zúžen na vlastnosti morální. Kladné vlastnosti morální vyžadují pevnosti a zásadovosti, a takový člověk se nazývá charakterním; bezcharakternímu člověku pevnost a zásadovost chybí.

Buržoasní psychologie chápala význam pojmu charakter nikoli ve smyslu morálním, nýbrž prostě ve smyslu svérázu osobnosti. Opírala se tu o Theofrastovy „Charaktery“, které jsou prvním spisem tohoto pojetí, o práce La Bruyèra (1645—1696) a j. Vznik tohoto výkladu

pojmu charakteru souvisí s rozkladem feudální ideologie, která obestírala hospodářské vztahy mezi lidmi nimbem ethické posvátnosti a která tudíž i charakter pojímala s hlediska náboženské mravnosti. Již v údobí rozkladu feudalismu řada francouzských literátů se dívá na morálku jen jako na masku egoismu. (De la Rochefoucauld.) Toto hledisko se v 19. století stále více šířilo. V souvislosti s tím se v duchu pozitivismu prohlašovalo, že věda nehodnotí, nýbrž jen konstatuje; proto i psychologie má prý jen popisovat rozmanitou svéráznost charakterů, neboť morální hodnocení prý nepatří do vědy. Zapomínalo se však, že charakter těsně souvisí s mravností a že je též nutno jej z mravního hlediska hodnotit. Tak se i v této oblasti odrazila naprostá bezzásadovost buržoasního člověka.

Naproti tomu sovětská psychologie, jak se to ukazuje v rozboru charakteru sovětského člověka (B. M. Těplov, Psychologie, Praha 1950), vrací pojmu charakter opět mravní náplň v tom smyslu, že ukazuje, že vedoucí rysy socialistického charakteru mají ethický dosah.

Svéráz sovětského člověka proti člověku buržoasnímu je právě v tom, že mravnost, která pro buržuou buď zcela ztratila svůj význam (Nietzsche: slovo „ctnost“ budí jen úsměv), nebo se stala záležitostí nábožensky nadpozemského ideálu, vrací se díky budování nové společnosti znovu mezi lidi a stává se náplní jejich jednání.

2. Fysiologické a společenské základy charakteru a typů vyšší nervové činnosti člověka.

Charakter je utvářen způsobem činnosti a života člověka. Tento způsob činnosti a života se ve formě dočasných spojení fixuje v nervovém systému (v kůře mozkové). Poněvadž všechna duševní (t. j. vyšší nervová) činnost člověka je — jak dokázal I. P. Pavlov — činností reflexní, je nutno ve fysiologických základech lidského charakteru vidět jednak *nová nervová spojení, podmíněné reflexy*, které se v průběhu života individua vytvořily a které se častým opakováním v kůře mozkové upevnily, jednak jisté vrozené vlastnosti nervového systému, které I. P. Pavlov nazval *typy vyšší nervové činnosti* (temperamenty). I. P. Pavlov ve své kritice německého psychiatra Kretschmera jasně ukazuje na rozdíl vrozených vlastností

nervové soustavy, jež podmiňují vlastnosti vyšší nervové činnosti, a na vlastnosti charakteru, jež jsou získány v průběhu života. „Jsou jednak vrozené vlastnosti člověka a s druhé strany vlastnosti získané vlivem životních podmínek... Jestliže mluvíme o vrozených vlastnostech, tu jde o typ nervového systému, jestliže mluvíme o charakteru, tu jde o spojení vrozených sklonů a instinktů s vlastnostmi získanými v průběhu života vlivem životních dojmů.“ (I. P. Pavlov, *Izbrannyye proizv.*, red. Ch. S. Koštojanc, 1949, str. 530—531.) Spojení vrozených vlastností, t. j. především typu vyšší nervové činnosti, a získaných vlastností nazývá tedy Pavlov *charakterem* člověka. Skutečnost, že vrozené sklony mohou být do značné míry zacloněny získanými vlastnostmi, ukazuje na to, že vedoucí úlohu při utváření charakteru mají vlastnosti, které vznikly v individuálním vývoji.

a) O typech a tak z v. „skladu“ vyšší nervové činnosti člověka.

Lidský charakter je utvářen na vrozených fyziologických základech, na vlastnostech nervového systému, které v průběhu individuálního vývoje podléhají značným změnám, avšak které stále mají vliv na chování člověka. Těmito vrozenými fyziologickými základy jsou typy vyšší nervové činnosti.

I. P. Pavlov při svých rozsáhlých experimentálních pracích a zvláště při zkoumání funkčních experimentálních neuros zjistil zřetelné rozdíly v chování psů a později i rozdíly ve vlastnostech základních excitačních a útlumových procesů v kůře mozkové. Tyto vlastnosti se projevovaly v tom, že psi zkoumaní Pavlovem měli různé hranice práce schopnosti mozkové kůry, odolnosti a přizpůsobivosti vyšší nervové činnosti. Tyto experimentální výsledky odhalily vlastnosti základních nervových procesů a umožnily vytvořit individuální kritéria, individuální ocenění nervových vlastností jedince, což fyziologie do té doby neznala.

Procesy excitace a útlumu v ústředním nervovém systému jsou charakterisovány svou silou, vzájemnou vyrovnaností (nebo nevyrovnaností) a různou pohyblivostí (labilností).

Podle síly základních nervových procesů roz-

lišil Pavlov u zkoumaných živočichů slabý a silný typ nervové soustavy. Základní vlastností *slabého typu* je rychlá vyčerpatelnost korových buněk, a proto i sklon k útlumovým stavům; v chování tohoto typu převažují pasivně obranné reakce.

Silné typy rozdělil Pavlov podle dalšího kritéria (vyrovnanosti základních nervových procesů) na vyrovnané a nevyrovnané. Hlavním znakem *silného a nevyrovnaného typu* je převládání silnějšího excitačního procesu nad procesem útlumovým; vlivem nedostatečné vyrovnanosti těchto dvou procesů, kdy silné vzrušení je málo tlumeno, objevují se u tohoto typu často vznětlivé agresivní reakce.

Podle třetího kritéria, t. j. podle pohyblivosti nervových procesů, dělí Pavlov silné vyrovnané typy (t. j. typy, u nichž síla obou procesů je poměrně vyrovnaná nebo s jen nepatrným převládáním excitace nebo útlumu) na živé, pohyblivé a na klidné, váhavé. *Živý typ* se vyznačuje rychlou pohyblivostí korových procesů; útlum a excitace se u něho snadno střídají a zaměňují, což je podmínkou dobré přizpůsobivosti organismu ke změnám prostředí; je to typ velmi reaktivní a společenský. Naproti tomu druhý vyrovnaný typ vlivem malé pohyblivosti až inertnosti korových procesů je ve svém chování *váhavý, málo vzrušivý a pomalý*.

Pavlov sám učinil paralelu mezi těmito typy a Hippokratovou klasifikací *temperamentů*. Slabý a tlumivý typ přiřadil Pavlov k melancholikovi, v cholerikovi spatřoval dobu vzrušivého, málo ovladatelného silného nevyrovnaného typu, v sanguinikovi dobu živého, pohyblivého (silného — vyrovnaného) typu a ve flegmatikovi dobu klidného a pomalého (silného vyrovnaného) typu.

Tyto Pavlovovy čtyři typy vyšší nervové činnosti vystihují krajní výrazné možnosti typů; ve skutečnosti však podle síly, vyrovnanosti a pohyblivosti základních nervových procesů podráždění a útlumu existuje velké množství typových kombinací.

S hlediska výchovy a utváření charakterových vlastností je nutno si uvědomit zásadní rozdíl mezi Pavlovovým učením o typech a buržoasní morganistickou biotypologií, která ve své typologické klasifikaci většinou vycházela

z vlastností žláz s vnitřní sekrecí a která dospěla k názoru o osudové (a často i rasové) biologické determinovanosti člověka. Naproti tomu podle Pavlova jsou tyto vrozené typové vlastnosti vlastnostmi vyšších oddílů centrálního nervového systému, jenž je orgánem nesmírně sensiblním a plastickým, a je proto možno je *přetvářet vlivy výchovy a prostředí*. Proto se u každého člověka vrozené typové vlastnosti zacloňují, přikrývají získanými charakterovými rysy. Pavlov sám ukazuje na to, že soustavné posilování aktivního útlumu může ve značné míře odstranit u choleraika zvýšenou excitabilitu a vytvořit rovnováhu obou korových procesů (viz „Dvacetiletá zkušenost“, rus. 6. vyd., str. 617). Podobně je možno z pasivního melancholika cílevědomou výchovou a postupným otužováním vytvořit aktivního a odolného člověka.

U člověka, jehož vyšší nervová činnost se kvalitativně liší od vyšší nervové činnosti zvířat, nemůžeme však vystačit s klasifikací typů, které vyplývají ze síly, rovnováhy a lability základních nervových procesů excitace a útlumu. Kromě těchto typů, vlastních vyšší nervové činnosti všech živočichů, se u člověka objevují specifické *typové vlastnosti, vznikající na základě vztahů první a druhé signální soustavy*; mohou se vyskytnout lidé, u nichž první signální soustava převažuje nad druhou (typ člověka s převážně citově názorným uměleckým založením), a naopak lidé, u nichž je převaha druhé signální soustavy nad první (lidé s převážně rozumovým založením).

„Život jasně ukazuje,“ praví Pavlov, „na dvě kategorie lidí: umělce a myslitele, mezi nimiž je zřejmý rozdíl. Jedni, umělci všech druhů, spisovatelé, hudebníci, malíři a j., chápou skutečnost jako celek, najednou, chápou plně živou skutečnost, bez jakéhokoli rozkládání, bez jakékoli analýsy. Druzí, myslitelé, ji rozkládají, jako by jí umrtovali, a činí z ní jakousi dočasnou kostru, teprve potom postupně znovu sjednocují její části a snaží se tímto způsobem je oživit, což se jim vždy plně nedaří“ (Dvacetiletá zkušenost, rus. 6. vyd. 1938, str. 39). „Je nutno konstatovat,“ pokračuje Pavlov, „že vlivem dvou signálních soustav a vlivem stálých, trvale působících různých způsobů života, rozdělili se lidé na *umělecké, rozumové a střední typy* (podtrženo mnou J. L.). Poslední typ

sjednocuje ve správné míře činnost obou soustav“ (tamtéž, str. 733).

Normálně, říká Pavlov, jsou u zdravých lidí tyto dvě signální soustavy v rovnováze. Avšak mezi velkými lidmi je tato vyváženost jen vzácností — vyskytuje se na př. u Leonarda da Vinci, u Goetha nebo v antice u Lucretia; častěji buď převažuje první signální soustava (umělecký typ), jako na př. u L. N. Tolstého, nebo myšlenkový typ, jakým byl Hegel. (Viz Pavlovskije sedy, L, 1949, str. 272.)

Tyto specificky lidské typy, souvisící s existencí druhé signální soustavy, vznikaly v průběhu historického vývoje společnosti jakožto důsledek společenské dělby práce. Děla práce, určitý způsob výroby a s ním souvisící určitý způsob života umožnily rozvoj různých schopností, různých vlastností a odlišných vztahů první a druhé signální soustavy. „Rozvoj přirozených vloh u individuí není tolik příčinou jako spíše důsledkem dělby práce... Jestliže se osobnosti druhu Rafaela podaří rozvinout svůj talent, tu to závisí v podstatě na poptávce, která opět závisí na dělbě práce a na podmínkách vzdělání lidí touto dělbou vytvořených“ (Marx-Engels, soč. sv. IV, 380, vyd. 1933).

Názory klasiků dialektického materialismu a názory slavného fyziologa I. P. Pavlova se shodují plně v tom, že *vyšší nervová činnost člověka, její vlastnosti i typy byly a jsou utvářeny podmínkami společenského prostředí*. Přitom je nutno mít na zřeteli, že právě tyto lidské typy vyšší nervové činnosti jsou ještě mnohem vychovatelnější než shora zmíněné temperamenty, ještě mnohem více závisí na společenských vlivech, neboť *právě druhá signální soustava se nemůže vyvíjet bez společensko-výchovných zásahů*. Jestliže proto žádný typ vyšší nervové činnosti neexistuje u dospělého člověka nikdy ve své původní formě, nýbrž je vždy přetvořen charakterovými vlastnostmi získanými v individuálním životě, platí tato zásada zvláště o rozumovém, uměleckém a středním lidském typu. Výchova proto není vůči těmto typům pasivní a bezmocnou silou, nýbrž společnost a vychovatel jsou zodpovědní za charakter, který vychovávali a který přikrývá vlastnosti typové; ba dokonce člověk sám je odpověden za svůj charakter, jenž je i plodem jeho sebevýchovného úsilí.

Skutečnost, že typy vyšší nervové činnosti jsou u člověka vždy pozměňovány společností, se názorně jeví v tom, že národní nebo krajo-
vý charakter má vliv i na temperament jednotlivce (na př. zdrženlivost Angličanů, nadměrné projevy citů u Italů).

Jiný příklad působení společnosti na typové vlastnosti je možno nalézt v kapitalistickém řádu. Tento řád klade na nervový systém člověka tak značné nároky, že vzniká množství dráždivých a přecitlivělých neurotických lidí, kteří původně nebyli slabého nervového typu. Při tom ovšem platí zásada Pavlovem prokázaná, že slabý, útlumový typ je méně odolný vůči těmto poruchám vyšší nervové činnosti než typ silný. Avšak v obou případech to, čeho se bude týkat tato přecitlivělost a dráždivost, je určováno individuální zkušeností člověka, t. j. společenskými podmínkami. V kapitalistickém řádu se na př. vyvíjejí různé druhy nenormální dráždivosti, jako přílišná urážlivost, která je důsledkem buržoasního individualismu a která se v závislosti na typu může jinak projevovat u melancholika a jinak u cholerika: u melancholika většinou vede ke zhoubné útlumnosti, kdežto u cholerika s převahou vzrušivosti se projevuje jako kverulantství, svárli-
vost a pod.

Tato fakta prokazatelně potvrzují, že typy vyšší nervové činnosti mají u člověka jiné a složitější zákonitosti než u zvířat vlivem jiné struktury lidského mozku, především mozkové kůry, která je nositelkou nejen první, nýbrž i druhé signální soustavy. Existence druhé signální soustavy u člověka je nezbytnou podmínkou toho, aby se u něho objevil ten složitý jev, ta komplexní struktura, kterou nazýváme charakterem.

Tato fakta o vlivu společenského prostředí na vrozené typové vlastnosti člověka jsou plně v souladu s Pavlovovým pojetím „skladu“; pod pojmem „skladu“ míní Pavlov soubor těch vlastností vyšší nervové činnosti, které individuum získalo v průběhu svého života. Tyto nově získané vlastnosti se vytvářejí v korové činnosti individua na základě složitých dynamických stereotypů, na základě nově utvářených vztahů mezi korovou a podkorovou činností a na základě utváření součinnosti první a druhé signální soustavy. Na rozbor těchto otázek soustředíme nyní pozornost.

b) Systémnost mozkové kůry, dynamický stereotyp a charakter.

Jestliže je někdo na př. výchovou veden k vytrvalé práci, vznikne v jeho nervovém systému pevný podmíněný reflexní nervový mechanismus, který se v jeho činnosti a charakteru projevuje jako pracovitost a vytrvalost. Podobným způsobem se vytvářejí i ostatní zvyky a charakterové rysy člověka. Mezi nervovými mechanismy utváření zvyků, návyků a charakterových vlastností je tedy jistá podobnost, avšak jsou i značné rozdíly, na něž ukážeme později.

Čím mladší je člověk, čím méně podmíněných spojení je v jeho nervovém systému utvořeno, tím rychleji a snadněji se v něm vytvářejí nové zvyky, nové formy jednání a nové charakterové rysy. Správně poukázal N. A. Dobroljubov na to, že „rané zvyky jsou základem, na němž se tvoří životní mravnost a ušlechtilost“. (Načal'naja škola, Sbornik statej, část 1. 1948, str. 99.)

Význam zvyků v životě člověka vystihuje správně lidové přísloví: „Zvyk je druhá přirozenost.“ Čím více dobrých zvyků si člověk od svého mládí osvojí, tím plodnější je jeho život. Zvyky vnášejí do životního a pracovního stylu pravidelnost a ulehčují tvořivou práci. Hluboce proto vystihuje význam zvyků ruský pedagog K. D. Ušinskij, když říká: „Zvyk činí člověka v mnohém svobodným a razí cestu jeho dalšímu vývoji... Dobrý zvyk je mravním kapitálem, jež člověk uložil do nervového systému; tento kapitál roste neustále a procent z něho využívá člověk po celý svůj život... špatný zvyk je naopak mravní neproplacený dluh, který stále člověka vyčerpává procenty..., až ho dovede k bankrotu. Kolik slibných začátků a kolik vynikajících lidí padlo pod břemenem špatných zvyků!“ (Ušinskij, Človek kak predmet vospitanija, vyd. 13, 1913, str. 35 a 31.)

Sílu a význam těchto ustálených rysů a vlastností osobnosti, v jejichž základech jsou fixované podmíněné reflexy, ukázaly práce I. P. Pavlova, především jeho učení o tak zv. *dynamickém stereotypu*, jehož studium umožňuje proniknout k fyziologické podstatě utváření některých vlastností lidského charakteru. Pavlovovo pojetí dynamického stereotypu těsně

souvisí s jeho učením o *soustavnosti (systémnosti) vyšší nervové činnosti*. Ve své vynikající studii „Podmíněný reflex“ (z r. 1934) Pavlov píše: „Celé rozložení a rozdělení excitačních a útlumových stavů v kůře hemisféry, které vznikly v určitém období vlivem vnějších a vnitřních podráždění, se za jednotvárných a opakujících se okolností stále více fixuje a uskutečňuje stále snadněji a automatictěji. Tak se v kůře mozkové vytváří dynamický stereotyp (systémnost), jehož uchování znamená stále menší a menší nervovou námahu; stereotyp pevně zakotvuje, často se jen nesnadno mění a překonává novou situací, novými podněty.“ (Sovětská věda, Lékařství, 1950, č. 1, str. 37.) Ve svých „Přednáškách o činnosti mozkových hemisfér“ Pavlov ukazuje, že na činnost kůry mozkové je nutno se dívat jako na „velmi složitou dynamickou soustavu, neustále usilující o sjednocení (integraci) a o stereotypnost sjednocené činnosti.“ (Pavlov, Lekcii o rabote bolšich polušarij golovnogo mozga, 1949, redakce akad. K. M. Bykova, str. 244.)

V přednášce „Dynamická stereotypie nejvyšší části mozku“, přednesené na X. mezinárodním psychologickém kongrese v Kodani (24. srpna 1932), I. P. Pavlov (viz Izbrannyje proizved., red. Koštojanc, 1949, str. 390) dále rozvinul své pojetí *dynamického stereotypu jakožto složitého vyrovnaného systému vnitřních procesů v šedé kůře mozkové* a ukázal tak cestu k celostnímu zkoumání vyšší nervové činnosti, t. j. psychiky člověka i živočichů. Na kůru mozkovou dopadá z vnějšího světa i z vnitřního prostředí organismu ohromné množství podnětů, z nichž velká část vytváří v kůře mozku podmíněná spojení. Všechny tyto podněty, mozkovou kůrou zaznamenané a zachycené, na sebe vzájemně působí, vzájemně se vyrovnávají, systemisují a vytvářejí stálou, ale současně i přeměňující se strukturu, kterou Pavlov vhodně nazval dynamickým stereotypem. Velké množství vnějších podnětů, které zanechávají v mozkové kůře stopy, a velké množství individuálních vlastností organismu je příčinou toho, že vytvoření takového stereotypu znamená zdoluhavou a především namáhavou práci mozku. Určitý životní pořádek, určitý způsob výchovy a pod. se odráží v mozku jako určitá dynamická struktura nervových procesů, jež se neustále vyrovnávají se zásahy přicházejícími

z vnějšího světa i z vnitřních pochodů v organismu. Takto vytvořený stereotyp existuje jako rovnováha mezi dvěma protikladnými silami; jednak *setrvačností nervového systému*, jež se projevuje jako tendence zachovat svou dosavadní strukturu, jednak *proměnami vnějšího světa i vnitřního organismu*, které vychylují strukturu z její rovnováhy a nutí ji ke změně. Tento neustálý boj, probíhající na fyziologickém základě kůry mozkové, má i svou subjektivní stránku, t. j. člověk jej prožívá, pociťuje a uvědomuje si. „Domnívám se,“ praví I. P. Pavlov, „že je dostatečně odůvodněno předpokládat, že tyto popsané fyziologické procesy ve velkých polokulích odpovídají tomu, co my obvykle subjektivně nazýváme city, jež se projevují ve formě kladných a záporných citů, ve velkém množství odstínů a variací, vzniklých vlivem kombinací nebo intenzity těchto fyziologických procesů. Zde vzniká pocit námahy a lehkosti, zdraví a únavy, uspokojení a roztrpčení, radosti, vítězoslávy i zoufalství atd. Zdá se mi, že nepříjemné pocity při změně způsobu života, při přerušení obvyklé činnosti, při ztrátě blízkých lidí — nemluvě ani o duševních krisích a zlomech přesvědčení — často mají do značné míry své fyziologické zdůvodnění právě ve změnách a narušeních starého dynamického stereotypu a v obtížích při tvoření nového.“ (I. P. Pavlov: Izbrannyje proizv., Ch. S. Koštojanc, str. 394.)

Je-li tento dynamický stereotyp pevný a hluboce vžitý a působí-li na něho trvale po dlouhou dobu silné podněty, které jej nutí k přestavbě, tu může nastat vážná životní krize nebo dokonce i duševní choroba. I. P. Pavlov sám uvádí takovýto příklad: „My, tři přátelé ze střední školy, jsme vstoupili na universitu a vybrali jsme si pod vlivem tehdejšího spisovatele, který nás inspiroval, fakultu přírodních věd a pustili se do studia chemie, botaniky atd., t. j. snažili jsme se hlavně osvojit si jednotlivá fakta. Dva z nás byli spokojeni, avšak třetí, který na gymnasiu velmi rád studoval historii a s obzvláštní láskou tvořil písemné práce na themata o příčinách a důsledcích různých historických událostí, stával se stále a stále smutnějším a upadl do hluboké melancholie s tendencemi k sebevraždě. Jeho melancholii jsme vyléčili tím, že jsme ho začali vodit z počátku s obtížemi, ba téměř s násilím na přednášky

právnícké fakulty. Po několika návštěvách se začal jeho stav zřejmě měnit, zlepšovat a nakonec se vrátil do normálních kolejí. Přítel přešel na právnickou fakultu, dokončil ji s plným úspěchem a po celý život zůstal normální. Rozhovory do jeho onemocnění a na počátku jeho onemocnění umožnily nám pochopit, že náš přítel, který byl zvyklý ve svých školních pracích volně spojovat jednotlivé jevy, kde se tomu nastavily do cesty vážné překážky, pokusil se pracovat stejným způsobem při studiu přírodních věd. Avšak neúspěšná fakta se stále protivila této tendenci a nedovolila mu dělat to, co bylo snadné se slovním materiálem. Tyto opakující se neúspěchy byly příčinou vzniku těžkého stavu, který končil chorobnou formou melancholie." (Tamtéž str. 394—395.) I. P. Pavlov pak ukazuje na obdobnost tohoto případu s experimentálními pokusy na psech: „I my jsme u našich psů při těžkých úkolech, t. j. při vyžadování nového, a těžkého dynamického stereotypu, měli co činit nejenom s mučivým stavem popsaným na počátku naší zprávy, nýbrž vyvolali jsme i chronické nervové nemoci — neurosy a musili jsme je z nich potom léčit." (Tamtéž str. 395.) Pavlovem popsaný případ duševní nerovnováhy (neurosy) jeho přítele není neobvyklý; zvláště často se vyskytoval a vyskytuje v buržoasní společnosti, která nedopřává lidem žít podle jejich vnitřního zaměření a jejich potřeb, která svými hospodářskými krizemi uvádí do zmatku a bídy masy lidí a která neustále nutí lidi žít v rozpore s jejich vnitřním přesvědčením.

Vlastnosti dynamických stereotypů, které Pavlov v laboratoři vypracovával na psech a které změnil, nelze ovšem mechanicky přenášet na charakterové vlastnosti člověka. Jsou zde především rozdíly kvantitativní. Jak ukázaly experimentální pokusy, může mozek zvířat vypracovat poměrně jednoduché stereotypy; u psů na příklad mohlo se použít jen omezeného počtu podnětů v určitém pořadí a s určitými pauzami. Naproti tomu lidský mozek se mohl při pokusech s podmíněnými reflexy vyrovnat i s obtížnými a velmi složitými stereotypy, což svědčí o vyšší dokonalosti jeho vyšší nervové činnosti. Přitom ovšem i u zvířat se vytvářejí rozsáhlé systémy podmíněných reflexů, jak o tom svědčí na př. dressura psů.

Avšak mozek člověka po této stránce daleko předčí možnosti zvířecího mozku. U člověka, jenž žije ve velmi složitém sociálním prostředí, mohou vznikat — jak ukazuje příklad Pavlova přítele — vlivem velmi složitých životních podmínek (zde na př. to byl celý systém školní výchovy) značně složitě dynamické stereotypy.

Dále se tyto odlišnosti projevují v tom, že lidský mozek může na rozdíl od zvířat snadno přetvářet stereotypy, t. j. poměrně snadno přizpůsobí své dovednosti nové životní situaci.

Rozdíly mezi dynamickými stereotypy zvířat a charakterovými rysy člověka mají však především povahu kvalitativní. Charakterové vlastnosti člověka vznikají na základě součinnosti první a druhé signální soustavy. Na př. dítě, u něhož není dosud rozvinuta druhá signální soustava, získává své stereotypy (na př. vstávání a umývání atd.) při pravidelném denním pořádku, avšak dospělý člověk, který se snaží z vlastního vědomého rozhodnutí být přesným, upevňuje v sobě přesnost činnosti druhé signální soustavy. Vlivem volných činitelů, působících u člověka na základě druhé signální soustavy, mohou u člověka vznikat takové nové vlastnosti, které on sám chce v sobě vychovat. V tomto případě jde o přenos (odraz) podmíněných reflexů z druhé signální soustavy do první signální soustavy, o němž mluví A. G. Ivanov-Smolenskij (viz „O součinnosti první a druhé signální soustavy za některých fyziologických a patologických podmínek“, Fiziolog. žurnal SSSR, 1949, č. 5); tento přenos dočasných spojení, uzavřených v druhé signální soustavě, „která přizpůsobuje první signální soustavu potřebám sociálního života“ (Ivanov-Smolenskij), do první signální soustavy je základním zákonem součinnosti obou signálních soustav. Tak působením druhé signální soustavy je u člověka možná nejenom výchova, nýbrž i sebevýchova. Význam součinnosti první a druhé signální soustavy pro vznik charakterových rysů je však samostatnou otázkou, která se kvalitativně liší od problematiky dynamického stereotypu.

Přes tyto podstatné odlišnosti mezi zvířetem a člověkem umožňuje koncepce dynamického

stereotypu vykládat některé základní vlastnosti charakteru.

Dynamický stereotyp jakožto systém fixovaných podmíněných reflexů vysvětluje poměrnou *trvalost a stálost* charakterových vlastností. Charakterové rysy jsou charakterovými právě proto, že jsou pro určitého člověka charakteristické, příznačné, že se jimi člověk vyznačuje a že je možno počítat s jejich trvalostí (na př. pravdomluvný, houževnatý člověk a pod.). Synthetická funkce mozku, projevující se ve vytváření dynamických stereotypů, umožňuje pochopit i další základní vlastnost charakteru: jeho *jednotnost a ucelenost*, která se promítá v jeho vlivu na myšlení, citění a vůbec veškerou činnost člověka. Systém složitých podmíněných reflexů (dynamických stereotypů) totiž usiluje o neustálou jednotu, integraci sebe sama, a tím i činnosti organismu, vnáší do činnosti organismu i do jednání člověka řád, zaměřenost, jež jsou příznačné pro charakter. Vlivem toho každý podnět působí na celou strukturu tohoto fyziologického stereotypu a zároveň je setrvačnou silou tohoto stereotypu ovlivňován. „Každé místní působení na tento systém má větší nebo menší odezvu v celém systému,“ praví Pavlov. (Lekcii o rabebolejšich polušarij golovnogo mozga, 1949, str. 244.) Změna některého charakterového rysu se obráží ve všech oblastech duševního života, i v myšlení, citění a ve způsobu činnosti a chování. A naopak každá změna v názorech, ve způsobu práce atd. působí opět na charakter. Porušení této jednoty, nutnost přestavení dynamického stereotypu pod vlivem nových vnějších podnětů (nového vnějšího stereotypu), způsobuje v nervové činnosti kúry mozkové napětí, vyžaduje jisté energie a námahy a bývá subjektivně pocíkováno jako něco nepřijemného a bolestivého. Ve zvláštních případech — jak jsme již uvedli — může toto porušení vést k neurosám.

c) Charakter jako jednota tří instancí vyšší nervové činnosti člověka.

Charakter je velmi *složitá struktura*, podmíněná jak vrozenými typovými vlastnostmi vyšší nervové činnosti a vrozenými nepodmíněnými reflexy, tak i bohatými vlivy společnosti, pře-

devším výchovy, a spoluutvářená všemi psychickými procesy i vlastnostmi.

Jak charakter, tak jednotlivé duševní jevy vyjadřují především *vztah člověka k jeho okolí*. Nejde tedy u charakteru o pouze subjektivní „vnitřní“ vlastnost člověka, nýbrž o fixování, upevnění jeho vztahů k prostředí. Nositelem těchto ustálených vztahů je mozková kúra, v níž se v podobě řetězců a struktur podmíněných reflexů tyto vztahy k prostředí upevňují. Působení okolí (bezděčné i záměrné) se takto vtiskují do mozku člověka, ovšem v závislosti na typu jeho nervové činnosti, na vrozených nepodmíněných reflexech a pak na předcházejících, v ontogenezi člověka vzniklých změnách vyšší nervové činnosti.

S hlediska poznání se odraz okolního světa uchovává v mozku člověka prostřednictvím paměti. S hlediska citů a snažení se rovněž působení prostředí a jeho podněty v mozku uchovávají, avšak v tom smyslu, že přetvářejí vrozené dispozice (typ nervové činnosti, nepodmíněné reflexy) a mění tak citový, zájmový i volní život osobnosti. V tomto případě nemluvíme o paměti, ačkoli v podstatě s hlediska vyšší nervové činnosti je to též mechanismus, totiž vytváření nových spojení a jejich upevnění v mozkové kúře. Proces, v němž se v individuálním vývoji přetvářejí vrozené dispozice a v němž vznikají nové charakterové vlastnosti, znamená vznik kvalitativních změn v psychické (vyšší nervové) činnosti člověka.

Podle Pavlovova učení je nezbytnou podmínkou pro vytvoření nového spojení to, aby toto nové spojení navazovalo na pevný reflex; tímto pevným reflexem může být buď vrozený nepodmíněný reflex (na př. potravní, obranný a j.), nebo podmíněný reflex, který se v průběhu individuálního vývoje člověka fixoval (na př. různé druhy automatismů, dovedností, jako je psaní, slovní reflexy a j.); v tomto druhém případě jde o *podmíněné spojení vyššího řádu*. Prvé z nich nazval A. G. Ivanov-Smolenskij podmíněně-nepodmíněná, druhé *podmíněně-podmíněná dočasná spojení*. „Tak v mozkové kúře člověka kromě dočasných podmíněně-nepodmíněných spojení, která zde ustupují do pozadí, jsou především dočasná *podmíněně-podmíněná* spojení, která se kvalitativně liší od prvních“ (A. G. Ivanov-Smolenskij, O součinnosti první a druhé signální soustavy za ně-

kterých fyziologických a patologických podmínek, ruský, Fiziolog. žurnal SSSR, 1949, č. 5).

Při podmíněně-nepodmíněných spojeních zůstává závěrečná eferentní reakce motorická nebo sekreční vždy vrozená, nepodléhá podstatné změně (viz na př. trávicí procesy, obranný pohyb), mění se jen aferentní dráha, t. j. reakce může být vyvolána různými, původně indiferentními podněty (na př. obranná reakce na podmíněný podnět zazvonění zvonku). Tímto způsobem se u člověka v jeho vývoji jak historickém, tak individuálním diferencuje a vlivem kulturních podmínek zjemňuje způsob jídla, způsob pohlavního života a pod.

Při podmíněně-podmíněných spojeních vznikají nové způsoby reagování, které nemají vrozený (nepodmíněný) charakter. Je to velmi důležitá kategorie t. zv. volných (nebo úmyslných) reakcí, které vznikají na základě pyramidové činnosti; do této kategorie patří většina pracovních pohybů člověka a jeho řeč. Tyto nové způsoby reagování vznikají původně jako prostředky k ukojení nepodmíněných reflexů; na př. člověk pracuje, aby ukojil hlad, je odvázný, aby zničil nepřítele a pod. Avšak opakováním se podmíněně reflexní reakce, umožňující dosažení cíle, upevňují a stávají se do značné míry samostatnými a nezávislými přímo na nepodmíněných reflexech; na př. práce sama se stává potřebou, odvaha a statečnost se stávají obecnými vlastnostmi, na konkrétní situaci poměrně nezávislými a pod.

Tato podmíněně-podmíněná spojení, která se v ontogenesi vytvářejí značně později než spojení podmíněně-nepodmíněná, mají základní význam pro utváření charakterových vlastností. Na jejich základě vzniká množství tendencí, sklonů a způsobů chování, které ve svém celku tvoří charakter a jež není možno vysvětlit ani z nepodmíněných vrozených reflexů ani z vrozených typových vlastností.

Je však nutno zdůraznit, že i tehdy, když se nepodmíněné reflexy u člověka s hlediska svých podnětů vysoce diferencují a když vznikají velmi složité řetězce podmíněně-podmíněných reflexů a složité dynamické struktury, přece jejich základní schema zůstává totéž jako u jednoduchých podmíněných reflexů, t. j. podnět, centrální zpracování a efekt. „Nezvratnou

zůstane jedna ze základních myšlenek I. M. Sečenova a I. P. Pavlova,“ praví A. G. Ivanov-Smolenskij, „že každý mozkový, každý nervový proces, ať by dosáhl jakékoli složitosti se strukturálně dynamického hlediska, představuje vždy funkční jednotu, syntesu vjemu, spojení-asociace a efektu pozitivního, tlumivého nebo obou současně.“ „Podmíněně dočasné spojení se tím současně specializuje do největší složitosti a do nejmenšího detailu jak podmíněných podnětů, tak i některých činností organismu, zvláště činnosti svalové i slovně motorické“ (I. P. Pavlov, 1938). (A. G. Ivanov-Smolenskij, O součinnosti první a druhé signální soustavy za některých fyziologických a patologických podmínek, ruský, Fiziolog. žurnal SSSR, 1949, č. 5).

V této souvislosti se však nabízí další důležitá otázka. Podmíněně podmíněná spojení v mozkové kůře jsou reflexním základem jak charakterových rysů, tak různých druhů vědomostí a dovedností, jako jsou řeč, psaní, pracovní zručnosti atd. Jaký je mezi nimi rozdíl a čím se vyznačuje struktura charakteru?

Řekli jsme již, že různé poznatky a dovednosti v rozličném stupni složitosti a obecnosti si uchováme prostřednictvím paměti; tak máme v paměti na př. vzpomínky, obecné představy, pojmy, poznatky, vědomosti, obecné poučky a ovládneme rozmanité druhy dovedností od nejjednodušších až k nejsložitějším. Náznorné poznatky jsou především vázány na první signální soustavu, abstraktní myšlení vzniká na základě druhé signální soustavy.

Naproti tomu v případě vývoje charakteru jde o přetváření, zjemňování, diferencování vrozených dispozic (nepodmíněných reflexů a typu vyšší nervové činnosti) a o vznik nových vlastností a sklonů (lásky k práci, pevné vůle a pod.). Toto vytváření charakterových rysů je bezpochyby složitější než vývoj dovedností a poznatků, neboť při vývoji dovedností a poznatků jde hlavně o součinnost dvou nejvyšších instancí vyšší nervové činnosti, t. j. první a druhé signální soustavy, jež mají své sídlo v mozkových hemisférách; avšak při vytváření charakterových vlastností nastává součinnost všech tří instancí vyšší nervové činnosti: první, nejnižší instance má své sídlo v podkorových centrech, jež leží těsně pod hemisférami „s jejich složitými nepodmíněnými reflexy (naše terminologie), instinkty, pudy,

afekty, city (různá obvyklá terminologie).“ (I. P. Pavlov, *Polnoje sobranije trudov*, t. III, str. 475); na jiném místě Pavlov nazývá funkci těchto podkorových center „tendencemi“, jako je tendence potravová, pohlavní, agresivní, pátrací (orientační) a j.; přitom Pavlov upozorňuje, že s činností těchto podkorových center je spojen „citový fond“ organismu. Na tuto první instanci působí při utváření charakteru obě vyšší instance, t. j. první a druhá signální soustava a v nich vytvářené systémy podmíněných reflexů.

Uveďme příklad součinnosti všech tří instancí při charakterovém rysu statečnosti: primárně jde o agresivní nepodmíněný reflex proti nepříteli; avšak aby vznikl z této elementární tendence charakterový rys odvážnosti a statečnosti, musí být tato tendence zpracována jak v první, tak zvláště v druhé signální soustavě, kde je zobecněna a kde se tím stává obecnou dispozicí ke statečnému chování, spjatému s rozumovou rozvahou, s pevnou vůlí atd. To ovšem neznamená, že charakterové rysy vznikají jen na základě nepodmíněných reflexů (instinktů); naopak vedoucí charakterové vlastnosti, jako je na př. láska k vlasti, uvědomělý poměr k práci a pod., se mohou vyvinout toliko na základě druhé signální soustavy, která je vrcholným regulátorem všeho chování člověka.

Právě tato těsná spojitost charakterových rysů s podkorovou, nepodmíněně reflexivní (instinktivní, pudovou, afektivní) činností je s to vysvětlit, proč tak snadno při nedostatečné nebo záměrně zvrhlé výchově (jako byla výchova fašistická) mohou vysoké charakterové rysy a city, jako je na př. vlastenectví, degenerovat na nízký instinktivní (pudový) nacionalismus, zbavený všeho lidského a ušlechtilého; v tomto případě fašistická výchova, zaměřená na to, aby člověk jednal pudově, vyvolává patologickou poruchu v normální součinnosti těchto tří instancí, jejichž spolupráce je základem zdravé osobnosti.

Z těsného vztahu charakteru k první (podkorové) instanci vyšší nervové činnosti, kterou I. P. Pavlov nazývá „citovým fondem“, vyplývá to, že do charakteru nutně musíme zařadit *citový život člověka*. Fysiologickým základem citů člověka je, jak ukázal Pavlov, vzájemný

vztah podkorových center a korové činnosti (t. j. první a druhé signální soustavy). Ve stejném smyslu se vyjadřuje i A. G. Ivanov-Smolenskij: „Více nebo méně jednoduché emoce a afekty patří s hlediska efektorů ve svých mimických a vegetativních výrazech, jež jsou pro city nejcharakterističtější, k extrapyramidové soustavě, ve všem ostatním jsou pak korové (kortikální) procesy.“ (O součinnosti první a druhé signální soustavy za některých fyziologických a patologických podmínek, *Fiziolog. žurnal SSSR*, 1949, č. 5). To znamená, že city mají za prvé složku převážně nepodmíněně-reflexivní (instinktivní), jako na př. city bolesti, strachu a pod., které můžeme vyvolat nepodmíněným podnětem, za druhé svou složku korovou, t. j. podmíněně-reflexivní jednak na úrovni první signální soustavy (na př. citový vztah dítěte k matce, záliba v některém jídle a pod.), jednak na úrovni druhé signální soustavy, kde mají city jasně společenský ráz (na př. city vlastenecké, city odpovědnosti, svědomí a vůbec všechny mravní a intelektuální city, jako je na př. láska k poznání, city kázně a j.).

Do charakterových vlastností však nezařazujeme všechny city, nýbrž především zcela *obecné rysy citového života*, t. j. sílu, hloubku, stálost a vzrušivost citových vztahů; tyto obecné rysy citových procesů zčásti souvisí s temperamentem: na př. vzrušivost souvisí s labilitou a nerovnováhou procesů excitace a útlumu (u citové vzrušivosti cholerika je značná labilita a převaha excitace nad útlumem), nebo na př. trvalost citů je podmíněna malou labilitou, t. j. méně pohyblivý typ pomaleji přichází k jiné reakci vůči témuž objektu (flegmatik). Avšak kromě souvislosti s typy vyšší nervové činnosti souvisí tyto obecné rysy citových procesů s ideovým životem člověka; na př. u bezcharakterního měšťáka bez ideové zaměřenosti chybí většinou i hloubka i síla i trvalost citových vztahů k okolí.

Vliv společnosti a výchovy na citovou stránku charakteru se projevuje především v *čínorodosti citů*. Socialistické přesvědčení tuto čínorodost posiluje (na př. požadavek, aby socialistické vlastenectví mělo aktivní, čínorodý ráz); naproti tomu buržoasní společnost vede k pasivní, neplodné sentimentálnosti.

Dále tento vliv společnosti působí na *hloubku citů*. Je na první pohled zřejmý rozdíl mezi obyvatelům kapitalistického velkoměsta, který dychtivě stíhá sensece, zájmy a ženy, a nadšeným budovatelem socialistického řádu. Vlivem „duševní“ potavy, kterou poskytuje vláda USA svým občanům, vychovává se u nich bez ohledu na rozdíly temperamentu krajní citová povrchnost, nesrovnatelně větší než ta, jíž se vyznačovali měšťáci, které geniálně zobrazil Balzac.

S hloubkou citů souvisí jejich *trvalost*, která je u hlubších citů větší a podléhá týmž vlivům životních podmínek.

Speciální citové vlastnosti byly analysovány na jiném místě a rovněž citový profil socialistického člověka byl zachycen v příslušných kapitolách.

d) Součinnost první a druhé signální soustavy a utváření charakteru.

Avšak vývoj charakterových rysů člověka není možno pochopit ani toliko na základě přetváření vrozených dispozic, t. j. především typů vyšší nervové činnosti, ani pouze na základě dynamických stereotypů, které se tvoří v mozkové kůře. Řekli jsme již, že dynamickou stereotypií je možno vysvětlit jen některé vlastnosti lidského charakteru. Od dynamických stereotypů, které vypracoval Pavlov na psoch nebo které pěstuje výchova při vytváření kulturně hygienických návyků (na př. mytí rukou, čištění zubů a pod.) nebo které se vytvářejí při náviku pracovních, vojenských a j. dovedností, liší se lidské charakterové rysy podstatně a kvalitativně tím, že se vyznačují obecností. Tyto obecné charakterové rysy vznikají tím, že se stereotypy zobecňují o p a k o v á n í m v různých životních situacích (na př. na základě zvyku pořádku vzniká smysl pro pořádek), avšak při zobecňování charakterových rysů má rozhodující význam řeč, jíž vychovatel a společnost používá při vštěpování obecných zásad chování. Bez řeči, t. j. bez druhé signální soustavy by nemohly vzniknout takové morální charakterové rysy, jako je láska k pravdě, láska k vlasti a pod.; bez druhé signální soustavy by nebylo možno zobecňovat zásady mravního chování a podle nich vychovávat. Mravní výchova ne-

může existovat bez teorie mravní výchovy, kdy pomocí řeči (besed a pod.) jsou žáci seznamováni s pravidly mravnosti. Jen vlivem druhé signální soustavy na ostatní vyšší nervovou činnost můžeme vysvětlit, proč světový názor má tak důležitou úlohu při utváření charakterových rysů. Když si mládež hluboce osvojí komunistický světový názor a když jím řídí všechno své jednání ve škole i mimo školu, tu se v jejím nervovém systému tyto formy a způsoby chování upevní, stanou se trvalými a v mnohém i automatickými; mládež pak nejen vědomě, nýbrž i bezděčně a v každé situaci jedná v duchu komunistických zásad.

Jednání mravně uvědomělého a charakterově vyspělého člověka má *výběrový, elektivní* ráz: u pravdomluvného nebo statečného uvede příslušná vnější situace v činnost vždy ty nervové procesy v první a druhé signální soustavě, které se projeví v chování jako pravdomluvnost nebo statečnost. Korový proces, vyvolaný určitou situací, nešíří se (neirradiuje) v tomto případě po všech možných a náhodných nervových drahách, nýbrž probíhá po určitých, v průběhu individuální životní zkušenosti asociovaných ustálených nervových spojeních, které jsou v souladu s charakterovým rysem a mravní zásadou člověka, t. j. probíhá elektivně; jde o *elektivní irradiační*, jež vytváří určitý elektivní komplex podmíněných reflexů v první a druhé signální soustavě, který A. G. Ivanov-Smolenskij i N. I. Krasnogorskij nazývají *obecnou dynamickou strukturou*. A. G. Ivanov-Smolenskij i N. I. Krasnogorskij experimentálně i theoreticky řešili otázku vzniku obecných dynamických struktur v oblasti *myšlení a řeči*.

V laboratořích A. G. Ivanova-Smolenského byl na př. přímý podmíněný podnět (zvonění), vnímaný první signální soustavou, nahrazen adekvátním podnětem v druhé signální soustavě, t. j. slovem „zvoní“, a tu v mnoha případech již při prvním použití tohoto slova se objevila tatáž reakce jako na podmíněný signál. Tentýž efekt se objevil obráceně i v těch případech, kdy podmíněným podnětem bylo vyslovené nebo napsané slovo „zvoní“. I zde, když bylo slovo „zvoní“ zaměněno zvoněním zvonku, vytvořila se ihned okamžitá podmíněná motorická reakce. To vede k předpokladu, že spojení, asociace mezi zvukem zvonku a slo-

vem „zvoni“ bylo u těchto zkoumaných osob uzavřeno, získáno v jejich předchozí zkušenosti. Součinnosti první a druhé signální soustavy se tedy vytvořila dynamická struktura, ve které jsou asociovány a na základě paměti do jednoho celku spojeny zvuk zvonku a zapamatovati jeho řečových a písemných signálů. Vlivem toho vjem předmětu vyvolá ihned jeho slovní označení, t. j. přímý podnět první signální soustavy je ihned předán do druhé signální soustavy, po určitém, v individuální zkušenosti získaném spojení, které A. G. Ivanov-Smolenskij nazývá elektivní irradiací.

„V dalším se ukázalo,“ praví A. G. Ivanov-Smolenskij, „že když se vytváří více méně složitý stereotyp v jedné z těchto soustav, je možno získat vzhledem k elektivní irradiaci excitačního i útlumového procesu po nervových drahách, dříve v ontogenesi i uzavřených, ihned, bez předchozího vypracování, jakoby náhlým zapojením, úplný a přesný odraz tohoto stereotypu, jeho úplné a přesné přenesení i v druhé soustavě.“ (O součinnosti první a druhé signální soustavy za některých fyziologických a patologických podmínek, Fiziolog. žurnal SSSR, 1949, č. 5).

Na základě podobných nervových dynamických struktur, jako je struktura mezi vjemem zvonění a slovem zvoní, dítě se naučí spojovat slovo vlaštovka s přímým vjemem vlaštovky a později, jak experimentálně prokázal N. I. Krasnogorskij, vjem i slovo „vlaštovka“ s obecným druhovým pojmem „pták“. „Tento fakt jasně ukazuje,“ praví N. I. Krasnogorskij, „že ve slovním systému existují integrující symboly vyšších řádů, v daném případě druhého řádu (t. j. na př. pojem a slovo pták — J. L.), které spojují skupinu diferencovaných prvotních symbolů (prvního řádu) (t. j. vjemy a představy různých ptáků spojují pod druhový pojem „pták“ — J. L.) a mají s každým z nich přímá podmíněná reflexní spojení. Je zřejmé, že integrující symboly se mohou spojovat v neorganizovanější řetězce, (na př. obecná věta: ptáci a ssavci jsou obratlovci — J. L.), což povyšuje korové řetězcové procesy na neobvyčejně vysokou úroveň a tvoří fyziologický základ nejsložitějších slovních funkcí mozku.“ (N. I. Krasnogorskij: O některých vrůstových vlastnostech fyziologické činnosti mozkové kůry dítěte,

Objedinennaja sessija, posvjaščennaja desjatiletiju so dnja smerti I. P. Pavlova, 1948, str. 144—145.)

Pojmem elektivní irradie charakterisuje A. G. Ivanov-Smolenskij excitační a útlumové procesy, které vznikají mezi první a druhou signální soustavou. Pojem elektivní irradie neznamená toliko šíření vzruchu nebo útlumu po určitých, předem upevněných drahách (jako je tomu u řetězových podmíněných reflexů nebo dynamických stereotypů), nýbrž se snaží postihnouti složitě kvalitativně nové vztahy v součinnosti první a druhé signální soustavy. Na základě těchto kvalitativně nových vztahů ve vyšší nervové činnosti vzniká speciálně lidské abstraktní myšlení a jen na jejich základě mohou se utvářet obecné mravní a charakterové rysy osobnosti. Jen zobecněním určité charakterové vlastnosti (na př. pravdomluvnosti) a jejím abstrahováním od konkrétních situací pomocí řeči může vzniknout charakterový rys pravdomluvnosti; je zřejmé, že toto zobecnění se uskutečňuje v druhé signální soustavě, která jako nejvyšší regulátor lidského chování vede člověka k tomu, aby jednal ve smyslu příslušného charakterového rysu a příslušné mravní zásady.

Podobně jako jsou obecné dynamické struktury, jež spočívají v elektivní irradiaci mezi první a druhou signální soustavou, fyziologickým základem vývoje pojmů a abstraktního myšlení, tak jsou pravděpodobně i základem utváření mravních charakterových rysů osobnosti.

Zásada vštěpovaná vychovateli: „Buď statečný, pravdomluvný, atd.“ spojená s konkrétními příklady, pedagogickými zásahy, osobními citovými prožitky a praktickou životní činností dítěte, umožňuje zobecnění těchto rysů na základě slovní a myšlenkové činnosti mozkové kůry a vytvoření obecných charakterových vlastností a dispozic k nim. V tomto případě jde tedy o to, že určité dynamické stereotypy, vznikající pod vlivem výchovného režimu, vztahů k lidem a pod. v první signální soustavě, obrazy se, jak říká A. G. Ivanov-Smolenskij, v druhé signální soustavě a jsou tímto způsobem uvedeny jako zásady chování. Avšak i obrácené mravní zásady, jimiž vychovatel působí na dítě přes

druhou signální soustavu, přenášejí se elektivní iradiací do první signální soustavy a mohou měnit stereotypy tam utvořené. Kdybychom nepřipustili toto působení druhé signální soustavy na obě ostatní instance vyšší nervové činnosti, nemohli bychom připustit ani existenci sebevýchovy, která je velmi důležitým činitelem při utváření charakteru člověka. Sebevýchova přirozeně nespočívá v tom, že člověk jen pojme úmysl jednat novým způsobem, nýbrž že si zorganizuje svůj celý život tak, aby sám prakticky život mu pomáhal překonat špatný rys a vytvoření nové vlastnosti.

Tento rozbor významu druhé signální soustavy ve vývoji charakteru současně odhaluje další stránky role řeči ve vývoji osobnosti. Bez řeči (t. j. bez druhé signální soustavy) by neexistovala možnost vývoje charakteru, stejně jako by bez řeči neexistovalo lidské myšlení. Proto vědecké rozpracování geniálních *Stalinových myšlenek o jazyce* je naléhavým úkolem i té oblasti psychologické a pedagogické vědy, která se obírá otázkami utváření lidského charakteru.

Vidíme tedy, že součinnost první a druhé signální soustavy a obecné dynamické struktury vznikající z této činnosti jsou velmi důležitými (a patrně vedoucími) činiteli při utváření charakterových vlastností. Právě to, že se charakter utváří součinností první a druhé signální soustavy, pomůže správně pochopit a konkretisovat marxisticko-leninskou zásadu, že osobnost i její charakter je odrazem společenských podmínek a že podstata osobnosti i jejího charakteru je společenská.

e) Charakter — jednotný soubor obecných rysů osobnosti.

Ve vyšší nervové činnosti člověka probíhají procesy v *různém stupni složitosti a obecnosti*. Tak na př. svou složitostí a obecností se mezi sebou liší poznatky a dovednosti. Podobně je tomu i s těmi procesy vyšší nervové činnosti, které jsou základem charakterových rysů.

Různý stupeň obecnosti podmíněné reflexní činností je dobře patrný na citových vztazích. Existují citové vztahy na př. k jednotlivým členům rodiny, k přátelům a pod., kromě toho známe obecné citové vztahy, jako je vlastenectví, láska k práci a j. Jednotlivé konkrétní ci-

tové vztahy jsou velmi důležité a jsou základem pro vznik obecných citových postojů, na př. lásce k vlasti učíme děti tím, že u nich nejprve vytváříme citový vztah k okolním lidem, k mateřskému jazyku a k blízkému okolí. Avšak tyto jednotlivé konkrétní citové vztahy nezahrnujeme do pojmu charakterových vlastností, nýbrž jen obecné citové vztahy a dispo- sice k nim.

Podobně nepočítáme ani jednotlivé zvyky do charakterových vlastností, nýbrž jen obecné rysy jednání. Tak na př. zvyk časného a rychlého vstávání není charakterovou vlastností, ale přísný vlastní pracovní režim, jehož součástí i projevem může být onen zvyk, je charakterovým rysem.

Do charakteru tedy řadíme jen velmi obecné rysy chování a obecné dispo- sice k nim. Tyto obecné rysy a obecné dispo- sice se u člověka ovšem vždy nějak konkretisují. Na př. láska k vlasti se konkrétně projevuje nezištnou prací pro vlast, obětavostí, láska k dětem se proje- vuje péčí o děti, dobrou pedagogickou čin- ností a pod. Podobně jako jinde tak i v případě charakteru platí princip o *jednotě jevů kon- kretních (jedinečných) a obecných*.

Velcí realističtí umělci se vždy řídí tímto prin- cipem, vždy vidí v člověku nejenom rozdro- bená fakta, nýbrž i jeho obecné rysy, nejenom to, co je nahodilé v lidech, nýbrž též to, co je v nich obecné a zákonité a co vyplývá z pod- statných vlastností třídy a společnosti, k níž patří. „Podle mého mínění,“ praví Engels, „realismus znamená kromě pravdivosti detailů i věr- nost podání typických charakterů v typických okolnostech.“ (Dopis M. Harekness, Marx-Engels, *Über Kunst und Literatur*, str. 57, 1948.) A. I. Sobolev ve své studii „Leninská teorie odrazů a umění“ (1949) takto charakterisuje otázku vztahů jevů obecných (typických, cha- rakteristických) a jevů konkrétních (jedineč- ných) při umělecké práci: „Umění hledí od- halit zákonitosti vývoje, pochopit vnitřní pří- činy pohybu a toho se dosahuje jen typisací. Typické — to všeobecné, to je to, co je nej- charakterističtější, co přísluší danému jevu, sumě jevů, dané třídě, skupině lidí, co vyjad- řuje podstatu, vnitřní vlastnosti historického jevu nebo procesu. Typické — to není statický průměr, to není, s čím se často setkáváme. S jevem se můžeme setkávat často, a přece

může být nepodstatný, necharakteristický, nahodilý, typisace však je výběr toho nejpodstatnějšího, nejcharakterističtějšího, je odraz vnitřních tendencí vývojových. Gorkij správně poznamenal, že popíše-li spisovatel jednoho jemu známého hokynáře, úředníka, dělníka, udělá více méně zdařilou fotografii právě toho jednoho člověka, ale bude to jen fotografie, bez jakéhokoliv sociálně výchovného významu, neposkytne nám téměř nic pro rozšíření a prohloubení našeho poznání o člověku, o životě.

Dovede-li však spisovatel vybrati z každého ze dvaceti až padesáti nebo ze stovky hokynářů, úředníků, dělníků nejcharakterističtější třídní rysy, návyky, vkus, gesta, víru, spád řeči atd. — vybrati a sjednotiti je v jednom hokynáři, úředníku, dělníku, tímto postupem spisovatel vytvoří „typ“ — to bude umění.“ (Sobolev, Leninská theorie odrazů a umění, str. 171.)

Tato jednota obecných charakterových rysů a jejich konkrétních projevů je nezbytnou podmínkou toho, aby se daný charakterový rys vyvíjel a upevňoval. Kolektivnost osobnosti se nemůže vyvinout, nedáme-li dítěti příležitost kolektivního života. Především v kolektivní činnosti mohou vzniknout sklony ke kolektivismu a kolektivistické vlastnosti. Jakmile však jsou tyto sklony a vlastnosti vytvořeny, stávají se aktivní silou, která „zevnitř“ řídí a usměrňuje lidské jednání. Avšak i silné citové zážitky (četba knih, příklad a j.) mohou vytvořit takovéto kolektivistické sklony. Vývoj obecných charakterových rysů závisí nejen na vnějších podmínkách, nýbrž i na aktivitě osobnosti; pasivní povahy vhodných vnějších podmínek ani aktivně nevyužívají.

Fysiologickým základem těchto obecných, typických rysů osobnosti, utvářených pod vlivem společnosti, jsou složité dynamické stereotypy upevněné v první a druhé signální soustavě.

Vedoucí úlohu v utváření obecných charakterových rysů a dispozic k nim má *výchova*. Dítě, které nabylo v rodině správných vztahů k jejím příslušníkům, bude se všeobecně projevovat ve vztahu k lidem lépe než dítě, které bylo doma uráženo, tvrdě trestáno a pod.

Tímto způsobem se sociální reflex (o němž mluví Pavlov) jakožto obecná dispozice k sociálním vztahům konkretisuje, diferencuje a zároveň s tím i prohlubuje a zobecňuje. Podobně obecná dispozice k motorické aktivitě

se konkretisuje nejprve v množství jednotlivých pohybů dítěte, později ve složitějších celistvých činnostech, zprvu hravých, později vědomě organizovaných (manuální práce, sport). Svou konkretisací se tato dispozice vychovává a zdokonaluje, takže dospělý ve své motorické činnosti nejedná bez cíle a řádu, nýbrž přizpůsobuje se životním situacím a volí určité, jemu charakteristické způsoby jednání.

S otázkou různého stupně obecnosti reflexní činnosti souvisí to, zda tato činnost je či není uvědomována. Tak jako lidské poznání postupuje od názorných jevů k myšlení a stává se cílevědomým poznáváním skutečnosti a nakonec vědou, tak i lidské jednání je zprvu myšlenkově nezdůvodněné a teprve na nejvyšším stupni je určováno vědeckým světovým názorem a myšlenkovým rozbořením situace.

U člověka se proto mohou vyskytovat tendence neuvědomělé a uvědomělé. Neuvědomělé, živelné pohnutky mají afektivně — instinktivní ráz, jejich nositelem je první (podkorová) instance vyšší nervové činnosti, popsaná Pavlovem. Strach, nenávisť a pod. jsou příkladem takovýchto neuvědomělých tendencí.

Avšak vlivem součinnosti první a druhé signální soustavy mají u člověka rozhodující význam tendence uvědomělé, které můžeme nazvat *zásady*. Slovní vyjádření, ať proslovené nebo ve formě vnitřní řeči, které je základní podmínkou toho, aby se zkušenost stala myšlenkou, je i předpokladem pro uvědomělé a zásadové chování člověka. Zásady, řídící jednání tak, aby odpovídalo charakterovým vlastnostem, jsou myšlenkově zdůvodněné a v mozkové kůře ustálené poznatky; podobně jako poznatky nemusí být pravdivé, tak i zásady mohou být nesprávné.

Poněvadž slovo má, jak zdůrazňuje Pavlov, schopnost vzdálit se od skutečnosti, abstrahovat od ní, ani slovní zásady jednání nemusí odpovídat skutečným činům. Vzniká tu rozpor a odtrženost mezi slovy a skutky, podobný rozporu v poznacích, kdy verbálně předávané poznání může být jen formální, odtržené od názorné skutečnosti a praxe. Tento rozpor je zejména typický pro buržoasního člověka, především pro buržoasního inteligenta. Buržoasní řád, založený na pokrytectví, tento rozpor pěstuje, jak to ukazují demagogičtí politikové, kněží, obhajující kapitalismus a pod.

Při rozboru charakteru člověka zkoumáme tedy jeho *způsoby chování a citění*, zjišťujeme, do jaké míry jsou tyto způsoby *uvědoměny a zdůvodněny* a zda a do jaké míry jsou *slovně vyjadřované zásady* ve shodě se skutečným jednáním. Při tom si uvědomujeme, že některé charakterové rysy a obecné dispoice k nim navazují na *nepodmíněné reflexy* (na př. sociální vztah, sympatie, bojovnost) a na *typy vyšší nervové činnosti* (pasivita, bázlivost, aktivita, odolnost a j.), ale *vždy jsou převáženy společností*. Jiné, založené na *dynamických stereotypech* a *obecných dynamických strukturách* vyšší nervové činnosti, jsou přímým důsledkem společenských vlivů a výchovy (zásadovost, humanismus a pod.). *Obecné osobní vlastnosti*, kterých si při psychologickém rozboru charakteru musíme všimnout, tedy jsou: 1. typ vyšší nervové činnosti; 2. vlastnosti citové a s nimi souvisící citové vztahy k lidem, k přírodě atd.; 3. vlastnosti snahy a vůle; 4. rozumová činnost; 5. schopnosti a nadání; 6. zájmy; 7. celkové vědomé zaměření osobnosti (světový názor). Přitom tyto stránky charakteru musíme vždy studovat v jejich závislosti na vztazích, které se utvářejí mezi člověkem a společností; tyto vztahy mezi člověkem a společností jsou určovány výrobními vztahy, a mají proto vždy třídní charakter. Pokud o těchto jednotlivých stránkách, kterými se zabýváme při rozboru charakteru, nebylo jednáno ve zvláštních kapitolách, byly alespoň stručně zhodnoceny v této kapitole, která ukazuje, že tyto všechny obecné vlastnosti *tvoří celistvou jednotu osobnosti*, podmíněnou jednak ústředním nervovým systémem, který jako nejvyšší instance organismu reguluje a uvádí v soulad vnější životní podmínky i vnitřní procesy v organismu, jednak společenským řádem, který určitým způsobem utváří charakter i celou osobnost. Dříve než přistoupíme k velmi důležité otázce o společenské podmíněnosti charakteru, musíme se zastavit u pojmu *sklonů* k charakterovým vlastnostem.

f) Charakterové sklony.

K základním požadavkům, které se kladou na charakterního člověka, patří důslednost v chování; očekáváme ji i tehdy, když jedná bezděčně, t. j. když vědomě nekontroluje své jednání. Tím se charakterové rysy stávají

„druhou přirozeností“ člověka a podobají se po této stránce nepodmíněným reflexům, které jsou rovněž tendence, nutící člověka jednat samovolně (bezděčně) jistým způsobem. Avšak charakterové rysy jsou — na rozdíl od nepodmíněných reflexů, které jsou obecné rysy chování, vyplývající z biologické přirozenosti člověka — ony obecné a poměrně trvalé rysy, které odpovídají „přírodě člověkem vytvořené“, t. j. kulturnímu životu společnosti, a jsou jím vytvářeny.

Základem nepodmíněných reakcí (na př. polykání nebo obranné reakce) jsou vrozené a dědičné anatomicko-fysiologické vlastnosti mozku, t. j. ta podkorová centra, jež regulují tyto reakce. Člověk je tedy dědičně vybavován obecnými vrozenými dispoicemi k biologickým úkonům, které se činností (cvikem) realizují. Útočnost jednoho člověka a zvířete, pasivita druhého je podmíněna rozdíly ve vlastnostech vrozených typů vyšší nervové činnosti.

Avšak to, že důstojník očekává, že jeden voják splní statečně svůj úkol a druhému nedůvěřuje, to, že učitel spoléhá, že jeden žák mu řekne pravdu, kdežto druhý nebude pravdomluvný, nemůže vyplývat z vlastností vrozených nepodmíněných reflexů, t. j. z „vrozených dispoic“ k pravdomluvnosti nebo statečnosti. Existence takovýchto *obecných rysů osobnosti*, jež se projevují ve *sklonu* (snaze, tendenci nebo dispoici) jednat tím nebo oním způsobem, vede nutně k předpokladu, že těmto sklonům odpovídá v kůře mozkové velmi složitá struktura podmíněných reflexů, které se tak upevnily, že mají tendenci vždy probíhat obdobným nebo stejným způsobem, jak bylo řečeno v odstavci o dynamickém stereotypu. Už sám *dynamický stereotyp* v sobě *obsahuje prvky dispoiční, t. j. vnitřní tendenci a sklon vyvolávat určité formy chování*. Tato setrvačná, integrační tendence dynamického stereotypu může však vysvětlit vznik sklonů a dispoic jen u jednodušších forem chování, jako jsou hygienické návyky, sklon k pořádku a pod. Avšak, jak jsme již ukázali, bylo by mechanické snažit se převést složitý a přitom mravně ucelený charakter na řetězce upevněných podmíněných reflexů v první signální soustavě, které vytvářejí stereotyp.

Na fyziologických základech obecných rysů charakteru, jako je statečnost, čestnost a pod.,

spočívají, jak jsme již uvedli, obecné dynamické struktury, jimiž se realizuje součinnost první a druhé signální soustavy. Na síle a upevnění této dynamické struktury závisí důslednost charakteru. V individuálním vývoji se tedy vytvářejí a pak výchovnými metodami a praktickým chováním dítěte se upevňují aktivní dráhy v první a druhé signální soustavě, které se projevují jako sklon, tendence chovat se ve smyslu osvojených zásad (na př. statečnosti a čestnosti).

Můžeme proto shrnout, že fyziologickým základem charakterových sklonů a dispozic jsou jednak vrozené vlastnosti vyšší nervové činnosti, t. j. síla, vyrovnanost a pohyblivost základních nervových procesů, jednak v individuálním životě vytvořené dynamické stereotypy a obecné dynamické struktury, jež vznikají součinností první a druhé signální soustavy. Dynamické stereotypy a obecné dynamické struktury, které jsou vytvářeny jako odraz společenských životních podmínek, překrývají vrozené vlastnosti a jsou vlastním základem charakterových kvalit člověka.

Podobně je tomu s vlohami k intelektuálním, uměleckým a j. schopnostem a dovednostem, jejichž anatomicko-fyziologický základ se rovněž rozvíjí, utváří a mění tím, jaké dynamické stereotypy a dynamické struktury vznikají na jejich vrozeném základě.

Zásada I. P. Pavlovem vyslovená a později prokázaná, že získané a upevněné podmíněné reflexy se mohou za jistých okolností stát dědičnými, vede nutně k předpokladu, že vlastnosti člověka vyskytující se po mnoho generací (t. j. řetězce podmíněných reflexů) budou s to pozměnit i dědičné disposiční fond lidí, že ustálené, harmonické podmínky socialistického řádu — na rozdíl od chaosu v třídně antagonistických společenských řádech — umožní, aby se rodil člověk s dispozicemi ke kladným vlastnostem. Tuto otázku měl na mysli i Marx, když poukazoval na to, že i přirozené vzniklé rozdíly rodové a rasové mohou a mají být odstraněny historickým vývojem.

S tohoto hlediska se *dispozice (vloha) jeví jako takové dědičné nebo individuálně získané*

*vlastností mozkové kůry, které facilitují, usnadňují tvoření nových podmíněných reflexů; na př. vrozená dispozice k hudebním schopnostem umožňuje rychlé a snadné tvoření dovedností (t. j. určitých řetězců podmíněných reflexů) v oblasti hudební činnosti; získaná charakterová dispozice k odvážnosti je podmínkou odvážného chování a pod. Bylo by proto možno s hlediska fylogeneze zařadit dědičné dispozice jako vývojový mezistupeň mezi dočasnými podmíněnými reflexy a vrozenými nepodmíněnými reflexy; jinak řečeno, dědičná dispozice je mezičlánkem procesu, jímž se dočasný (podmíněný) reflex stává trvalým, dědičným reflexem. Takovýmto vrozeným souborem dispozic jsou anatomicko-fyziologické předpoklady pro rozvoj druhé signální soustavy, t. j.: pro rozvoj řeči, myšlení, dovedností i charakteru. To, že vrozená dispozice (vloha) není vrozenou formou reakcí (chování) — na rozdíl od vrozených nepodmíněných reflexů, které jsou vrozenými formami reakcí (na př. slinný nebo obranný nepodmíněný reflex) — vysvětluje v psychologii a pedagogice obecně známou skutečnost, že na základě určité vlohy se mohou vyvinout různé dovednosti a vlastnosti. Dispozice jakožto vlastnost procesů vyšší nervové činnosti je velmi *plastická, tvárná*. Z toho plyne, že vloha neurčuje vlastnosti člověka, že vlastnost není „projevenou“ vlohou, jak tvrdili reakční pedologové, neboť žádná dispozice není tak „silná“, aby se „projevila“ sama od sebe. To, co se z vrozené dispozice vyvine, je určováno společenskými vlivy, výchovou a zařazením člověka do společenské organizace práce. Aby se někdo stal umělcem druhu Rafaela, musí mít příslušné umělecké vlohy; avšak jen společenská organizace práce, společnost na jisté kulturní výši umožní, aby se tyto vlohy rozvinuly tak, aby mohla vzniknout Rafaelova díla.*

S hlediska vzniku a pevnosti se dispozice dělí na *dědičné*, poměrně pevné, a na *individuálně získané*, t. j. vytvořené za života individua. K prvním patří na př. dispozice ke schopnosti řeči, ke schopnosti manuální obratnosti, k intelektuální práci, k hudbě atd.; k individuálně získaným dispozicím je možno řadit sklony k určitým charakterovým vlastnostem (na př. lakomství), nacvičené schopnosti k těm nebo oněm výkonům a pod.

Známy fakt, že se schopnosti a vlastnosti vyvíjejí a zdokonalují, je možno vysvětlit právě tím, že se v kůře mozkové vlivem životních zkušeností upevňují dočasná spojení, která jsou fyziologickým základem dovedností a vlastností.

Při tom je zde dialektický vztah: určitá vlastnost vzniká na základě určité dispozice, avšak sama tato vlastnost se stává dispozicí k dalšímu vývoji, k prohloubení, zdokonalení a přetvoření této vlastnosti. Dispozice se tedy průběhem života mění, buď se rozvíjejí, přeměňují vlivem příslušné činnosti (cvičení, učení), nebo se nerozvíjejí a degenerují, když je člověk zanedbává.

g) Společenská podmíněnost charakteru.

S hlediska sociální podmíněnosti charakteru je možno podat další klasifikaci struktury charakteru, která vychází z kritérií chování člověka a ze společenského hodnocení tohoto chování.

S tohoto hlediska je možno rozlišovat *vyhraněný* a *nevyhraněný* charakter. *Nevyhraněnost* charakteru znamená už sama o sobě negativní hodnocení, nedostatek. *Vyhraněný* charakter může být *buď pozitivní*, kladný, odpovídající potřebám a morálním požadavkům společnosti, *nebo negativní*, záporný, jenž je v rozporu s vládnoucími společenskými mravními zásadami. Pro vyhraněný charakter je příznačná *vnitřní určitost a důslednost*, které činí člověka samostatným a odolným vůči vnějším okolnostem; tam, kde tato odolnost chybí, kde člověk jedná zcela pod vlivem vnějších okolností a bez vnitřní důslednosti, mluvíme o nevyhraněném charakteru. *Nevyhraněný* charakter je znakem nevyspělé mládeže a lidí, kterým se nedostalo systematické výchovy. Pro vývoj této charakterové určitosti a důslednosti je velmi důležitou podmínkou *ideová zaměřenost*. Člověk pak jedná podle svého světového názoru a každým svým činem tento svůj názor projevuje. „Světový názor, morálka, systematicky pobízejí člověka, aby jednal určitým způsobem a tím se fixují a zpevňují v jeho charakteru jako zvyky, jako automatické způsoby mravního jednání. Tím, že se stávají zvyky, stávají se i „druhou přirozeností“ člověka. V tomto smyslu můžeme říci, že charakter člověka je do jisté míry jeho ne vždy uvědomělý a theo-

reticky formulovaný světový názor, který se stal přirozeností člověka,“ praví S. L. Rubinštejn. (Osnovy obšcej psychologii, str. 667.) Tak se v charakterových rysech člověka odrážejí názory, tradice a zvyky společnosti, v níž člověk žije. S tohoto hlediska je charakter jakýmsi individuálním projevem společenského vědomí a společenského způsobu života.

Jak ohromný vliv má světový názor a přesvědčení člověka na vývoj jeho charakteru, dokazuje současná doba, kdy komunistický světový názor, kladoucí na charakter nové a vysoké požadavky, je mocnou pákou převýchovy vědomí i charakteru lidí. Pro vyhraněnost a důslednost charakteru má obzvláště velký význam *vůle*. Aby se charakterové vlastnosti člověka, jako čestnost, statečnost, pracovitost atd., mohly projevit, je nutno, aby člověk plnil úkoly, které mu klade společnost, musí mít i pevný charakter i pevnou vůli. Z tohoto důvodu mnohé vlastnosti vůle, jako rozhodnost, vytrvalost, samostatnost a pod., jsou zároveň i vlastnostmi charakteru. *Vůle* je jednou ze stránek charakteru, avšak stránkou tak důležitou, že se právem nazývá *páteří charakteru*. Těsný vztah mezi vůlí a charakterem vyplývá především z toho, že vůle i charakter těsně souvisí s jednáním a chováním člověka.

Charakter je konečně těsně spjat i s *cíty a zájmy*. Hluboký zájem o práci, pracovní a vlastenecké nadšení, kolektivní zájmy a city ukazují, jak mocně působí citové prožívání a zájmy na utváření charakteru.

Poněvadž charakterové rysy se utvářejí životními podmínkami, především sociálním prostředím a výchovou, mají v třídní společnosti vždy *třídní ráz*. Členové různých tříd se liší nejenom svými názory, nýbrž i svými charakterovými vlastnostmi. V prvobytně pospolné společnosti se vytvářel jiný charakter lidí než v třídně antagonistické společnosti otrokářské, feudální a kapitalistické. A. S. Makarenko často ukazoval, že buržoasní řád a buržoasní výchova vytvářejí *buržoasní charakter*. „Výchova v buržoasní společnosti je výchova izolované osobnosti a přizpůsobování člověka k boji o život — je proto zcela přirozené, že na tuto osobnost přecházejí vlastnosti nezbytné k tomuto boji, jako je lstivost, diplomatická obratnost a individualistická útočnost.“ (Izbrannyje pedagog. proizv. 1946, str. 180.) Konkurenční boj a vy-

kořistování vytvářejí další odporné rysy buržoasního charakteru, jako je podlézavost, drzost, bezohlednost a j. A naopak, v materiálních podmínkách socialistické společnosti a v podmínkách socialistické výchovy vyrůstá zcela nový typ *socialistického charakteru*.

Socialistický člověk miluje lidi, miluje život; kapitalistický člověk miluje peníze, požitek, luxus, sám sebe. Dospívá-li k vědomí svého úpadkového stavu, stává se pesimistou, socialista je naproti tomu optimistou. Kapitalisté a jejich nohsledi nenávidí stále víc mohutnější socialismus, dělnickou třídu, nenávidí své konkurenty. Závist a nízká nenávisť se rozlézá v myšlení a citění kapitalisty. Socialista je především proniknut kladnými city, ale také nenávidí nepřítele lidstva kapitalismus, jeho zvlčilé představitele fašisty a zrádce dělnického hnutí.

Protože se tedy v charakteru odrážejí obecné vlastnosti společenských tříd a vrstev, má každý člověk nejenom individuální charakterové rysy, nýbrž i rysy obecné — je tudíž možno mluvit o *společenských typech*. „Každá osobnost,“ praví Engels, „je typem, avšak přitom je plně individuální osobností.“ (Marx a Engels, O literatuře, ruské vydání. 1933, str. 130.) Typičnost neznamená tedy, jak ukazuje Engels, schematičnost. Typičnost, t. j. obecnost některých charakterových rysů socialistického

člověka (jako je na př. ideovost, kolektivnost), vznikajících z politické a mravní jednoty socialistické společnosti, nikterak nevyklučuje plný rozvoj rysů individuálních, kdy — jak to řekl Engels — je každá osobnost nikoli obecným abstraktním schematem, nýbrž plně sama sebou. Tato individuálnost má dva prameny: jsou to jednak vrozené rozdíly mezi lidmi v typech vyšší nervové činnosti, v dispozicích ke schopnostem, v dispozicích k určitému citovému prožívání a pod.; jednak rozdíly vyvolané tím, že každý člověk vyrůstá v určitém prostředí a je utvářen určitou výchovou a pod. Socialistický řád vyvolává v život dokonce bohatší individuální rozdíly než řád buržoasní, neboť v socialismu se mohou stát reálnými vlastnostmi i ty dispozice a předpoklady, jimž kapitalismus svými podmínkami, nepřátelskými všestrannému duševnímu rozvoji, nedovolí se rozvinout. Nejsou tudíž správné pomluvy buržoasních ideologů o tak zv. „nivelisaci“ osobnosti socialismu.

Úkolem této stati je pomoci profesorům, přednášejícím psychologii na pedagogických gymnasiích a na školách třetího stupně, tím, že jim z pavlovského hlediska osvětluje některé složité problémy vývoje charakteru; současně pomůže snad i vychovatelům a učitelům, kteří každodenně řeší obtížný problém utváření charakteru nových socialistických lidí.

DISKUSE

Příspěvek k diskusi o pedagogickém reformismu.

MARIE DRÁSTOVÁ, Praha.

Diskuse o vymýcení přežitků buržoasního reformismu v naší škole a pedagogice byla vyvolána v tomto časopise v nejvyšší čas. Učitelstvu je třeba již docela jasně říci, co je s hlediska socialistické pedagogiky a psychologie správné a co doznívá ještě jako buržoasní přežitek z I. republiky v jeho vědomí a tím i v jeho školní práci jak v psychologickém pohledu na žáka, tak v obsahu učiva, v didaktických zásadách a v methodickém podání učební látky.

Konkretního a jasného třídění pojmů na reakční a pokrokové je třeba zvláště už proto, že — jak již bylo řečeno v jiném příspěvku — jsme i po roce 1945 a ještě i po únoru 1948 sami trpěli na školách některé pedagogické přežitky minulých dob, a to ze setrvačnosti a nedomyšlenosti, neuvědomujíce si jejich ideologické nebezpečí ve výchově nové generace, jednak i z nedostatku vlastní správné orientace ve věcech aplikování socialistických zásad na všechny formy školní práce. Nevyplynou-li